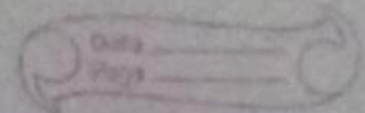

॥ श्री हरि ॥

अवधविहारी संस्कृत महा विद्यालय, रहीमपुर, रूपाड़िया
अङ्गीभूत - कामेश्वर सिंह दरभंगा संस्कृत विश्व विद्यालय
द्वारबद्ध ।

लघु सिद्धान्तकौमुदी
(अचो सन्धि प्रकरणम्)

शास्त्री प्रथम खण्ड विषय सूची
अनिवार्य प्रथम पत्रम्
अनिवार्य व्याकरणम् ।
भाग - ०६

अनचि च - च। ४। ४७।

अन्तर परस्य यरो हे वा स्तो,
न त्वचि । इति धकारस्य द्वित्वम् ।

प्रस्तुतमिदं सूत्रं पाणिनेरुक्तादृष्ट्या
गीतिग्रन्थस्य अवतमादृष्ट्या चतुर्थपादान्तर्गतं सम-
न्वित्वारिणत् क्रमाद् उद्धरितमस्ति ।

अत्र अनचि इति सप्रत्ययत्वं पदे च इति अव्ययपदं,
द्विपदात्मकमिदं सूत्रम् ।

यरोऽनुनासिकेऽनुनासिको वा
इत्यतः 'अच्' यरो इति षष्ठ्यन्तं वा इति चानुवर्तते ।
'अचो' रहाभ्यां हे इत्यतः 'अच्' इति पञ्चम्यन्तं हे
इति चानुवर्तते ।

भाषार्थ -

अच् प्रत्याहार से परे जो यर्
उसको विकल्प से द्वित्व हो, किन्तु उससे पर में
(बाद) अच् (स्वर) न हो तब । जैसे - 'सुख्य' उपस्य
के सु में उकार अच् है, उससे परे यर् है - 'द्य'
उसका द्वित्व हो गया, इस धकार के बाद की
यदि कोई अच् होता तो द्वित्व नहीं होता ।

इलो जश् अशि - टा४।५३॥

स्पष्टम् । इति पूर्वधकारस्य ढकारः ।
पाणिनेरष्टाध्यायीनिग्रन्थस्य अष्टमाध्यायस्य चतुर्थपादान्तर्गतं
त्रिपञ्चाशत् क्रमादुद्धरितमिदं सूत्रम् । इलाम् इति सप्तम्यन्तं
पदं, जश इति प्रथमान्तं पदं, अशि इति सप्तम्यन्तं पदम् ।
त्रिपदात्मकमिदं सूत्रम् ।

इलो स्थाने जश् स्यात् अशि
परत इति रूपव्यर्थकम् । तत्र न किञ्चित् व्याख्यातव्यमस्ति,
पदान्तरस्यानुवृत्त्या भावादित्यर्थः ।

भावार्थः -

इलम् प्रत्याहार को जश आदेश होता
है अश प्रत्याहार परे (वाद) में हो तो ।

जैसे - इल प्रत्याहारस्य वर्ण है - 'धकार'
उसके बाद का धकार अश प्रत्याहारान्तर्गत है,
अतः पूर्वधकार (इल) का ढकार (जशत्व) हो गया है
तब 'सुदध्य उपास्य' ऐसा स्थित हुआ ।

डॉ. अवधेश कुमार शर्मा

सहायक प्राचार्य, (व्याकरणम्)

अवधविहारी संस्कृत महाविद्यालय,

रहीमपुर, खगडिया।